https://doi.org/10.24040/nfr.2025.17.1.116-120
Nová filologická revue 1/2025 ISSN 1338-0583

PREKLAD, POLITIKA A MOC

Správa z konferencie History and Translation Network 2024 na Univerzite v Grazi

11. – 14. september 2024

History and Translation Network (HTN, Sieť histórie a prekladu) bola založená v roku 2021 v reakcii na rastúci záujem o históriu prekladu a tlmočenia v translatológii ako aj v historickom výskume. Táto sieť združuje globálnu komunitu vedcov a odborníkov z praxe, ktorí zastávajú názor, že preklad a tlmočenie sú kľúčom k tvorbe dejín, a že na pochopenie týchto činností je nevyhnutné zohľadniť historický kontext. Jedným z hlavných cieľov siete je podporovať inter- a transdisciplinárnu spoluprácu a dialóg o metodologických a koncepčných aspektoch výskumu prostredníctvom konferencií a ďalších odborných podujatí. Zmysluplnosť tejto vízie sa potvrdila na prvej konferencii HTN v estónskom Tallinne v máji 2022, ktorej sa zúčastnili aj Martin Djovčoš a Oleksandr Kalnychenko z našej univerzity, a na nadväzujúcim online podujatí v máji 2023, ktoré poukázalo na zjavný dopyt po takýchto platformách spolupráce.

Cieľom HTN 2024 v rakúskom Grazi bolo pokračovať v úspešne nadviazanej spolupráci. Konferencia s tematickým zameraním „História – preklad – politika" zdôraznila chápanie prekladu a tlmočenia ako historicky a politicky kontextualizovaných činností, ktoré majú potenciál prispieť ku kultúrnemu a spoločenskému transferu a zmene. Na konferencii sme sa zaoberali vplyvom politiky na tieto činnosti, ale aj otázkou, ako môže prekladateľská politika pôsobiť ako katalyzátor zmien v konkrétnych kontextoch. Vychádzajúc z predpokladu, že preklad je nielen dôležitým prvkom historickej analýzy, ale aj historicky podmienenou praxou, na konferencii dominovali príspevky, ktoré sa zaoberali úlohou prekladateľov a príslušných inštitúcií ako činiteľov alebo subjektov zmeny. Okrem toho odzneli príspevky skúmajúce prípady keď preklad a tlmočenie vyvolali zmeny v prevládajúcej dynamike ekonomickej, politickej, náboženskej alebo spoločenskej moci, a zároveň čelili obmedzeniam, ktoré im táto moc kladie.

Na konferencii na Univerzite v Grazi sa zúčastnilo množstvo výskumníkov z celého sveta. Program štvordňovej spájala téma interakcie prekladu s históriou a politikou. Od 11. do 14. septembra 2024 sa v kongresovom centre RE-SO-WI uskutočnilo 21 panelov a odznelo približne sto samostatných príspevkov. Súčasťou každého konferenčného dňa bola plenárna prednáška. Natalie Rothman v prednáške s *názvom „Between Diplomacy and Diplomatics"* skúmala povahu ranonovovekého diplomatického prekladu a úlohu prekladateľov a tlmočníkov pri vytváraní rozsiahlych diplomatických archívov v ranom novoveku, najmä na príklade drahománskych prekladateľov, ktorí pôsobili v benátskej diplomatickej kancelárii v Istanbule a na benátsko-osmanskej hranici v Dalmácii. Carla Mereu Keating v príspevku „Audiovisual Translation Across Natonalist Media Regimes"

skúmala súčasný stav výskumu audiovizuálneho prekladu (AVT) na priesečníku politiky 20. storočia a spôsoby, akými vedci skúmali a dokumentovali politické uplatnenie praktík audiovizuálneho prekladu v rôznych národných mediálnych režimoch, a to na príkladoch z medzivojnového obdobia až po súčasnosť. Vicente L. Rafael v príspevku "Words the Color of Pulsatng Flesh": The Biopolitics of Translation in Frantz Fanon" skúmal vzťah medzi prekladom a inštitúciou imperiálnej nadvlády ako aj odpor voči nej zo strany rôznych jazykových a sociálnych skupín, pričom túto históriu spresnil zvážením špecifických biopolitických formácií v koloniálnom preklade, ktoré sa nachádzajú v dielach Frantza Fanona, najmä vo vzťahu k jazyku, rase a dekolonizácii.

Mnohé z prípadových štúdií prezentovaných na konferencii naznačili, že štúdium politickej orientácie, náboženského presvedčenia alebo príslušnosti k určitým sociálnym skupinám je na pochopenie rozhodnutí prekladateľov nevyhnutné. Preto mnohé práce analyzovali úlohu prekladateľov ako šíriteľov politických ideológií a tvorcov literárneho kánonu alebo kultúrnej identity. Našu univerzitu na konferencii reprezentovali Marianna Bachledová a Oleksandr Kalnychenko, ktorý bol pozvaný do panelu Re-siting Translation Theories, kde sa stretol s Brianom Baerom (Kent State University) a Philippom Hofenederom (Karl-Franzens-University).

Teórie zvyčajne slúžia na podporu vlastnej vedeckej práce a dávajú jej určitú konceptuálnu orientáciu, čo znamená, že majú konkrétne praktické uplatnenie. Zároveň však majú svoju vlastnú históriu, a preto ich možno skúmať v kontexte genealógií poznania, konceptuálnych a disciplinárnych dejín. V oblasti translatológie sa historiografickému aspektu teórií prekladu donedávna venovala len okrajová pozornosť. Účastníci panelu Re-siting Translation Theories skúmali relevantné translatologické teórie ako historické fenomény, pričom nastoľovali otázky o ich pôvode, recepcii a trvalom význame, ako aj o vzťahu medzi ich koreňmi a vývojovými cestami. Brian Baer vystúpil s príspevkom „Birth of a Discipline: Soviet Translation Studies in the 1920s", v ktorom tvrdil, že zrod a inštitucionalizácia translatológie sa uskutočnili v 20. rokoch 20. storočia v ZSSR (Rusko a Ukrajina). a Rafael Schögler s Christinou Korak vystúpili s príspevkom „Eugene Nida", ktorým ponúkli protiklad k prevládajúcej interpretácii názorov Eugena Nidu v translatológii. Referát O. Kalnychenka nazvaný „Discussion on homologous and analogous translation in Ukraine in 1927–1931: its roots and further parallels" v tejto sekcii bol venovaný teoretickej diskusii z konca 20. a začiatku 30. rokov 20. storočia na Ukrajine o výbere metódy literárneho prekladu. Diskusia sa začala v roku 1927 esejou Volodymyra Deržavyna „Problém básnického prekladu". Do diskusie sa zapojili Hryhorij Maifet, Mykola Zerov, Oleksandr Finkel a Ivan Kulyk. Ukrajinská diskusia vyvolala aj reakciu ruských vedcov Andreja Fiodorova a Dmitrija Usova. Diskusia sa sústredila na to, či má byť preklad analógiou originálu (preklad orientovaný na materinský jazyk alebo analogický preklad) alebo jeho štylizáciou (preklad orientovaný na cudzí jazyk alebo homologický/štylizujúci preklad – v Deržavinovej terminológii), pričom posledná možnosť sa vzťahuje len na kanonické literárne diela. Hoci záver o orientácii prekladateľa buď na formu východiskového textu, alebo na čitateľa cieľovej kultúry sa v niektorých vyjadreniach

objavil už skôr (sv. Hieronymus, Schleiermacher, Fedorov), stanovenie prekladateľských extrémov v tejto diskusii, ktoré určujú konkrétnu prekladateľskú stratégiu, sa stalo jedným zo základných pozorovaní v translatológii. Deržavin sa vo svojich prameňoch priamo odvoláva na lingvistické názory Alexandra Potebného, ktorý sa stotožňuje s názorom W. von Humboldta, podľa ktorého by si určité texty by si mali zachovať cudzí nádych, aby sa transformovala cieľová kultúra. Ďalším zdrojom myšlienok bola pre Deržavina Balliho štylistika, z ktorej Deržavin odvodil myšlienku funkcií jazyka. Žiaľ, spomienka na túto diskusiu bola z politických dôvodov vymazaná, takže v budúcnosti môžeme hovoriť len o určitých paralelách (korelácia medzi typmi textov a prekladateľskými metódami u Ricea, zdrojová norma u Touryho, domestikácia a exotizácia u Venutiho). Holmes používal aj termíny homologický a analogický preklad, pričom homologický preklad chápal ako preklad, ktorý sa snaží zachovať formu na úkor funkcie, zatiaľ čo analogický preklad zachováva skôr funkciu než formu.

Príspevok M. Bachledovej sa zaoberal analýzou diskurzu so zameraním na ideologický náboj a subverzívnou úlohou paratextov v prekladovej literatúre vydanej v Československu v období normalizácie a formy dobovej cenzúry a autocenzúry. Slovensko zastupovala aj Eva Spišiaková z Nitry s príspevkom „Umenie, z ktorého autorita urobila jazyk: Preklad Shakespearovho Sonetu 66 v komunistickom Československu". Prekladom Shakespeara boli venované dokonca dve sekcie. Českú republiku na konferencii reprezentovali Ondřej Vimr a Charlotte Panušková s príspevkom o tematickom modelovaní pri výskume prekladovej literatúry.

Medzi silné témy konferencie HTN 2024 patrila problematika dekolonizácie, ktorá v poslednom čase púta značnú pozornosť translatológov po celom svete, keďže s kultúrnou kolonizáciou, či už v pozícii kolonizátora alebo kolonizovaného, sa v priebehu 20. storočia stretla väčšina krajín sveta, a s touto skúsenosťou sa doteraz vyrovnávame. Pozoruhodné boli v tomto smere príspevky ukrajinských vedcov a vedkýň. Iryna Odrekhivska v práci s názvom „Translation History and/as Decoloniality: How English Translations have shaped the Voice of Ukrainian Literature (1816–2016)—Lost Keys or Open Doors?" skúmala úlohu dekoloniálnej analytiky dejín prekladu s dôrazom na reprezentáciu ukrajinskej literatúry v angličtine. Ukázala, ako anglické preklady zachovávali koloniálne dedičstvo a zároveň umožňovali dekolonizáciu výrazu. Nataliia Rudnytska predniesla príspevok s názvom „World War 2 in Ukraine: The incompatible accounts by Soviet authors and their Soviet translators", v ktorom analyzovala cenzúru a manipuláciu sovietskej fikcie s tematikou druhej svetovej vojny, pričom sa zamerala konkrétne na to, ako sa zobrazovanie ruskej a ukrajinskej perspektívy v prekladoch líšilo oproti pôvodným textom. Valentyna Savchyn predniesla príspevok s názvom „Translation as Cultural Resistance: Mykola Lukash as an Agent of Transformative Change", v ktorom skúmala kultúrny odpor sovietskej Ukrajiny voči ruským tlakom. Poukázala na Lukašovu transformatívnu úlohu v záchrane a revitalizácii ukrajinčiny prostredníctvom jeho rozsiahleho a vplyvného prekladového diela.

Pracovné skupiny sa v priebehu konferencie venovali problematike archívneho výskumu, koordinácie a konceptualizácie veľkých výskumných projektov a v neposlednom

rade aj porovnávaniu fašizmu a komunizmu v translatologickom a historickom kontexte. Osobitne zaujímavý pre nás bol panel 6.5 venovaný komparácii fašizmu a komunizmu. Historický výskum sa v posledných rokoch do hĺbky venuje totalitným režimom. Podľa organizátorov panelu Monticelliho a Rundla nastal čas porovnať tieto režimy cez prizmu prekladu. Preklad je z hľadiska interakcie s inými národmi a kultúrami pre každý totalitný režim kľúčovým nástrojom. Prístupy fašistických a komunistických režimov k interkultúrnym vzťahom, kultúrnym politikám a cenzúre sa v mnohom zásadne líšia, ale niektoré aspekty majú spoločné:

- majú zámer prostredníctvom literatúry ovládať ľudí a ich myšlienky,
- chcú preklad využívať ako nástroj rozširovania svojho kultúrneho vplyvu,
- chcú presadzovať určitý politický cieľ ako napríklad socialistickú internacionálu,
- vnímajú preklad ako potenciálny zdroj nebezpečných vplyvov.

Hlavné rozdiely medzi nimi sú zase viditeľné v týchto aspektoch:

- úloha literatúry (a jej prekladu) pri vzdelávaní más,
- systematickosť a rozsah cenzúry,
- hierarchický „internacionalizmus“ oproti „autarchickému nacionalizmu“.

Výskum prekladu ukazuje, že komunistickým režimom sa podarilo dosiahnuť oveľa vyšší stupeň totalitnej kontroly kultúry ako tým fašistickým. Rumunský historik Cristian Vasile na túto tému predstavil zaujímavú prípadovú štúdiu s názvom „Translation in socialist Romania“ v ktorom sa venoval vývoju prekladu počas obdobia rumunského štátneho socializmu. Poukázal na to, že cenzorské mechanizmy sovietskeho typu naďalej fungovali dokonca aj po formálnom zrušení inštitucionálnej cenzúry v roku 1977. C. Vasile skúmal historické zdroje a rôzne interpretácie prekladov z daného obdobia, pričom analyzoval vplyv zdedených štruktúr a mentality fašistických režimov. Vo svojom príspevku navyše porovnával cenzorské praktiky rumunského štátneho socializmu s praktikami v iných fašistických diktatúrach v Rumunsku a iných európskych krajinách.

V paneli 7.1 s názvom Preklad a literárne pole v období fašizmu: ruská, írska a nemecká literatúra v Taliansku (1922 – 1945) bolo taktiež predstavených viacero prípadových štúdií. Pierre Bourdieu argumentuje, že politika literatúru ovplyvňuje priamo aj nepriamo a umelecké operácie často reflektujú politické pozície. Panel 7.1 sa zaoberal práve týmito implikáciami. Anna Baldini a Michele Sisto v úvodnom príspevku vysvetľovali, ako literárne skupiny zaisťovali zahraničnú literatúru, pričom vychádzali z analýz troch prekladateľov, ktorí pôsobili vo fašistickom Taliansku – Enrichetta Carafa d'Andria (Giulia Marcucci), Gian Dàuli (Antonio Bibbò) a Leone Traverso (Flavia Di Battista). Nepozabudlo sa však ani na mikrohistorický výskum a historickú úlohu prekladateľov ako jednotlivcov (M. Wardle, T. Hermans a i.).

Na konferencii sa zúčastnila celá skupina špičkových a svetovo uznávaných translatológov, medzi nimi Theo Hermans, Lieven D'hulst, Yves Gambier, Franz Pöchhacker, Georges L. Bastin, Outi Paloposki, Şehnaz Tahir Gürçağlar, Luc van Doorslaer,

Kathryn Batchelor, Carol O'Sullivan, Nike K. Pokorn, Hilary Footitt, Karen Bennett, Julie Boéri, Sue-Ann Harding, Haidee Kotze, Kayoko Takeda, Małgorzata Tryuk, Susanna Witt a Anne Lange. Priestor a s ním množstvo cenných pripomienok a povzbudenia do ďalšej práce však dostala aj mladá generácia translatológov.

Konferenciu zorganizovali Pekka Kujamäki, Hanna Blum, Nadja Grbic, Gernot Hebenstreit, Rafael Schögler, Daniele Monticelli a Christopher Rundle, za čom im srdečne ďakujeme a tešíme sa na ďalšie plodné akademické i priateľské stretnutia.

Viac informácií o témach prezentácií nájdete v zborníku abstraktov uverejnenom na webovej stránke konferencie (https://historyandtranslation.net/htn-2024-graz/) .

Účasť na konferencii umožnil projekt NextGenerationEU – Plán obnovy a odolnosti SR č. 09I03-03-V01-00148.

Oleksandr Kalnychenko, Marianna Bachledová